

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

I. A KUTATÁS ÁLTALÁNOS CÉLKITŰZÉSEI, KÉRDÉSFELTEVÉSEI, FOGALMI ÉS IDŐBELI KERETEI

Az utóbbi négy évtizedben a tudományos tudástermelés és tudásközvetítés tér- és időbeli kontextusokhoz kötött mintázatainak kutatásában alapvető szemléletbeli változást hozott a tudományok és a kultúra belső kapcsolatának a különböző „fordulatokhoz” (*cultural turn*, *practical turn*, *linguistic turn*, *critical turn*) köthető multiszkópikus vizsgálata. A „fordulatok” nyomán kibontakozó – mindinkább a humántudományok és természettudományok közötti közvetítő szerepet betöltő – új tudománytörténet-írásban az addig meghatározó fejlődés-paradigmába szerveződő, a célok, okok, szándékok és eredmények megértését célzó koncepciók helyébe a tudás előállításának, elosztásának, autorizációjának a törések, megtorpanások, felívelések, visszafordulások jelenségei által kísért összetett folyamatait értelmező és ezeket relativáló modellek kerültek. A perspektívaváltás jegyében a tudománytörténeteszek kiemelten a kora újkori és újkori időszakra nézve a tudományos tudás, az ahhoz kapcsolódó társadalmi és kulturális gyakorlatok, absztrakt tartalmak térbeli terjedésének, befogadásának, átvételének és elsajátításának elsősorban a nyugat-európai régióra jellemző szerkezeti sajátosságait, sokszínű variációit metaforikus fogalmak (*diffusion*, *dissemination*, *transport*, *export*, *exchange*, *flow*, *circulation*, *translation*, *traveling knowledge*, *knowledge in transit*) köré épülő koncepciók kidolgozásával igyekeztek megragadni.

Ehhez az európai diskurzushoz kívánt csatlakozni a 2016 októberében hat kutató részvételével indult projektünk, amelynek keretében összesen hét tudásterület (*történettudomány; klasszika-filológia – esztétika; filozófiatörténet; államtudományok – statisztika; etnológia – antropológia; medicina; ökonómia – agrártudományok*) viszonylatában azt vizsgáltuk, hogyan és milyen személyi, intézményi és mediális csatornákon keresztül képződik különböző karakterű tudásformákból tudományos diszciplína. A 18–19. század fordulóján Európa-szerte megjelenő tudományos diszciplína az az új séma, amely az általunk vizsgált időintervallumban *res publica litteraria*ként rekonstruálható írástudók/tudósok egy meghatározott hálózatán belül közös kérdésfeltevéseket és eszmei alapokat, közös (szak)nyelvi kódokat, önálló, az adott diszciplínát megjeleníteni képes publikációs tevékenységet feltételez, intézményesült formában pedig az egyetemeken önálló professzúrával, önálló módszertannal, önálló tankönyvprogrammal és szakfolyóiratokkal rendelkezik. A kutatás általános célkitűzéseként arra törekedtünk, hogy valamennyi vizsgált tudásterület vonatkozásában a *kik, hol, mit, hogyan olvastak, jegyzeteltek, írtak, kompiláltak, gyűjtöttek?, s mindezt mire használták?, kiknek, milyen utakon közvetítették?* kérdések megválaszolásához kerüljünk közelebb.

A vizsgálat tárgyát képező tudásterületek körét a göttingeni eredetű *Wissenschaft vom Menschen* narratíva mentén határoztuk meg. A narratíva alkalmasnak tűnt annak az „antropológiai fordulatként” is értelmezhető, látványos változást jelző tudománytörténeti tradíciónak a megragadására, amelyben a „szekularizált, naturalizált és historizált embert”, annak életvilágait, cselekvési tereit és ezek struktúráit megjelenítő tudásterületek fokozatosan új rendszerbe szerveződtek.¹ Amint az témánk szűkebb szegmenseit tárgyaló, korábbi hazai szakirodalom alapján is feltételezhető volt: a göttingeni egyetemhez köthető speciális oktatási – kutatási – módszertani program magyarországi adaptációja jelentős mértékben hozzájárult az

¹ A *Wissenschaft vom Menschen* koncepcióhoz: Hans Erich Bödeker, Philippe Büttgen, Michel Espagne (Hrsg.): *Die Wissenschaft vom Menschen in Göttingen. Skizze einer Fragestellung*. In: *Die Wissenschaft vom Menschen in Göttingen um 1800*. Hrsg. Uők. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 11–20.

általunk vizsgált hét tudásterület rendszerének, szaktudományos felosztásának, tudományszemléletének, fogalmi készletének, módszertani irányelveinek, beszédmódjának, tudományos önreflexiójának látványos átalakulásához. A projektteam éppen ezért kiemelt feladatként határozta meg Magyarország viszonylatában a göttingeni tudáseszmény és tudományos gyakorlatok időben és tudományterületenként különböző intenzitású átadás-átvételének szisztematikus feltárását. Mindemellett a kutatás kiterjedt a göttingeni hatásokkal párhuzamosan, vagy azok alternatíváiként jelentkező, más európai, így elsősorban bécsi, német, angol oktatási centrumokból és egyéb diskurzusközösségekből érkező hatáselemek, s ezek lokális átalakításának, beágyazásának és elsajátításának rekonstruálására. Ezen diszkurzív kontextusok, sokirányú, több esetben kölcsönösségen alapuló, különböző erősségű és szélességű transzferfolyamatok – amelyek megnevezésére kutatásunkban következetesen a *tudásáramlás* fogalmat használtuk – feltérképezése hozzásegítette a projektteamet annak a maga komplexitásában mindeztáig feltáratlan tudománytörténeti tradíciónak a leírásához, amely a Habsburg Birodalom keretei között közvetlen előzményként szolgált és egyúttal megalapozta a 19. század végére kialakuló független, önálló modern magyar tudományosságot.

A fent körvonalazott premisszákat mentén került meghatározásra a kutatás időkerete: az orvosi fakultás megalapításával 1770-től lett teljes a nagyszombati, majd később Budára, illetve Pestre költöztetett egyetem szervezete, a 19. század első évtizedeiben jelentek meg az első magyarországi kiadású tudományos szakfolyóiratok és 1830-ra alakultak ki a Magyar Tudományos Akadémia tudományos osztályai. Bár a 18. század utolsó harmada és a 19. század első évtizedei közötti időszakra a történészek egy jelentős része, mint a kései felvilágosodás zárt filozófiai rendszert alkotó korszakára, a modernitás kezdetére tekint, kutatásaink során nyilvánvalóvá vált, hogy sokkal célravezetőbb ezt a több szempontból paradigmák közötti, átmenetnek tekinthető időszakot *folyamatként* értelmezni,² amelyben új diskurzusközösségek, új identitások, új beszédmódok, a kíváncsiság vezérelte új megismerési mintázatok jelentek meg.

II. A MEGVALÓSÍTÁS FOLYAMATA

1. Levéltári és kéziratári alap kutatások:

A projekt keretében végzett forrásfeltárás mind mennyiségi, mind minőségi szempontból nézve a 2016-ban benyújtott pályázat munkatervében előirányzott vállalásokat jelentősen meghaladja. Mivel az egyes kutatóhelyeken számos esetben a vártnál nagyobb mennyiségben feltárt kézirat és egykorú nyomtatott forrásanyag szelektálása, digitalizálása, és különösképpen a feldolgozása a tervezettnél sokszor jelentősen több időt vett igénybe, több esetben a kutatóutak tervezett időbeli ütemezésén módosítani kellett, vagy – különösen a hazai közgyűjtemények esetében – a tervezettnél többször is fel kellett keresni ezeket. A 2020 márciusától bevezetett Covid19-karanténintézkedések és bezárások miatt **Sz. Kristóf I.** bécsi, valamint egri és kalocsai útjai hiúsultak meg: a katolikus egyházi régi könyv-gyűjtemények földrajzi anyagának az áttekintését az Internetről, illetve szekundér irodalom alapján végezte el. Ugyanezen oknál fogva nem került sor **Gurka D.** 2020-ra tervezett berlini kutatóútjára sem. **Balogh P.** bécsi és göttingeni utazásai viszont okafogyottá váltak, mivel az ott kutatni kívánt Johann Chr. Engel anyagok időközben digitálisan is elérhetővé váltak. Miként **Krász L.** esetében a pozsonyi és veszprémi kutatóutak: Torkos J. János pozsonyi orvos kéziratot anyagait a MNL OL-ban találta meg, a veszprémi orvos Haiszler György személyi anyagait pedig az OSZK Kézirattárában. Ezen utazásokra a projekt költségvetésében beállított összegek keretátcsoportosítással

² A felvilágosodás folyamatként való értelmezéséhez: Hans Erich Bödeker, Martin Gierl: Einleitung. In: *Jenseits der Diskurse, Aufklärungspraxis und Institutionenwelt in europäisch komparativer Perspektive*. Hrsg. Uők. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 13.

átkerültek egyrészt a digitális forrásantológia informatikai háttérmunkálatainak finanszírozására, másrészt a saját szervezésű nemzetközi workshop-kötet, valamint a magyar és angol nyelvű szintéziskötet kiadásával kapcsolatos költségek fedezésére.

A fent vázolt akadályoztatások ellenére az 5. kutatóév elejére egészen egyedi, a magyarországi és nemzetközi tudományosságban eddig ismeretlen, elsősorban kéziratokból, kisebb részben egykorú ritka nyomtatványokból és egyéb egykorú kiadványokból álló figyelemre méltó méretű forráskorpuszt sikerült összeállítani és feldolgozni. Itt említjük meg, hogy a beérkezett visszajelzések alapján igen komoly nemzetközi – elsősorban a német tudományosság felől – érdeklődés mutatkozik a külföldön (főleg Göttingenben és egyéb német egyetemeken) tanult magyar diákok hazai gyűjteményekben fellelhető, eddig figyelmen kívül hagyott előadásjegyzetei irányában.

Az alábbiakban kutatóévenkénti bontásban mutatjuk be azokat a hazai és külföldi közgyűjteményeket, amelyekben a projektteam tagjai forrásfeltáró munkát végeztek. A feltárt, digitalizált, átírt és feldolgozott forráskorpusz alapanyagául szolgált a projekt részeredményeit tartalmazó publikált folyóiratcikkeknek, könyvfejezeteknek, szerkesztett workshop-köteteknek (*részeredményeket lásd alább II.2.2–2.7.*), valamint a kutatás végeredményeit összegző digitális forrásantológiának és a szintéziskötet magyar és angol nyelvű kéziratának (*végeredményeket lásd III.1–5.*).

2016/2017:

Balogh P. Koppi Károly két latin nyelvű egyetemes történeti munkája (ELTE Egyetemi Könyvtár – továbbiakban ELTE EK); Koppi K. levelezőhálózata (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár– továbbiakban OSZK Kt.; Jászói konvent levéltára; Biblioteca Teleki-Bolyai/Marosvásárhely)

Bodnár-Király T. Decsy Sámuel működésére vonatkozó források (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei – továbbiakban SRKTGy); Bajtay Antal-hagyaték (Österreichische Nationalbibliothek Handschriften und alte Sammlungen/Bécs – továbbiakban ÖNB HaS; Piarista Levéltár/Bp.); pesti egyetem államtudományi kéziratai (ELTE EK)

Gurka D. a magyar mineralógiai peregrináció személyi meghatározóihoz (Teleki Domokos, Bodó Sámuel, Rummy Károly György) kapcsolódó anyagok és a schellingi természetfilozófia magyarországi recepciójában meghatározó reprezentánsok (Carl Gustav Carus, Henrik Steffens) munkássága (Marosvásárhely; Jéna; Weimar gyűjteményeiben)

Krász L. a nagyszombati/budai/pesti és bécsi orvosi fakultásokon a medicina oktatására vonatkozó curriculumok, tankönyvek, előadásjegyzetek (Österreichisches Staatsarchiv – továbbiakban ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv; ÖStA Haus-Hof- und Staatsarchiv – továbbiakban HHStA/Bécs); Trnka Vencel orvosprofesszor könyvtárjegyzéke (ELTE EK); orvosi esettörténetek/*historia morborum* (Simmelweis Egyetem Levéltára – továbbiakban SE Lt.)

Sz. Kristóf I. 18. századi protestáns geográfia tankönyvek Dél-Amerika és Brazília leírásainak recepciótörténete; James Cook óceániai utazásainak magyarországi recepciója (OSZK Régi Nyomtatványtár; ELTE EK)

Kurucz Gy. Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjai során keletkezett dokumentáció, Rummy Károly György georgikoni oktatási anyagai (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára –a továbbiakban MNL OL – Festetics Lt.; OSZK Kt.; Keszthely Georgikon és Helikon Könyvtárak); göttingeni ökonómiaprofesszor, Johann Beckmann előadásjegyzetei (SRKTGy)

2017/2018:

Balogh P. Schedius Lajos és Budai Ézsaiás klasszika-filológiához kapcsolódó előadásjegyzetek, tankönyvek, disszertációk (ELTE EK; OSZK Kt.)

Bodnár-Király T. Decsy Sámuel anyagai, statisztikatudományos egykorú irodalom (Pozsonyi Evangélikus Líceum Könyvtár és Levéltár); statisztika egyetemi oktatásával kapcsolatos anyagok, előadásjegyzetek (ÖStA HHStA: Stud.Rev.Hofkomm. fond/Bécs; Universitätsarchiv, Archiv der Akad. der Wissenschaften, Alte Universitätsbibliothek – továbbiakban AUB, Niedersächsische Staats und Universitätsbibliothek – továbbiakban SUB/Göttingen; OSZK Kt.; MNL OL Kancelláriai Lt.)

Gurka D. Körmöczy János, valamint más magyar és erdélyi diákok göttingeni peregrinációs anyagai, göttingeni magyar származású professzorok (Segner János András, Kern János Mihály) iratai (Universitätsarchiv, Archiv der Akad. der Wissenschaften, AUB, SUB/Göttingen)

Krász L. göttingeni orvos peregrinusok iratai (Universitätsarchiv, Archiv der Akad. der Wissenschaften, AUB, SUB/Göttingen); orvosi írásmódokhoz és a közegészségügyi szervezetrendszer működtetéséhez kapcsolódó jelentések, levelezések, orvosi naplók (MNL OL Helytartótanácsi Levéltár, Dep. San. fond; Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára /Debrecen – továbbiakban TtREK)

Sz. Kristóf I. David Cranz magyar fordítójára, Dobosy Mihályra vonatkozó iratok; (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára/Debrecen– továbbiakban TtREL); geográfiai és *historia naturalis* tárgyú munkák/tankönyvek listázása kéziratos könyvkatalógusok alapján, különös tekintettel J. Cook és G.Ch. Raff munkáinak meglétére (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – továbbiakban TtREL; SRKTGy; OSZK Régi Nyomtatványtár; Akadémiai Könyvtár/Bp.)

Kurucz Gy. Georgikon göttingeni kapcsolatrendszerére vonatkozó anyagok (Universitätsarchiv, Archiv der Akad. der Wissenschaften, AUB, SUB/Göttingen); Gerics Pál és Lehrmann József angliai kapcsolatai, technológiai fejlesztésekre vonatkozó iratanyagok (Public Record Office/London)

2018/2019: Balogh P. Johann Chr. Engel göttingeni hatásra íródott munkái, Schedius L. és Budai É. latin nyelvű, Göttingenben íródott disszertációi és szabadkőműves kapcsolatai (ELTE EK; OSZK Kt.; Akadémiai Könyvtár/Bp.)

Bodnár-Király T. Reviczky József statisztikai tankönyvtervezetei és értekezései (OSZK Kt.)

Gurka D. Freibergben tanult magyar peregrinusok anyagai, valamint a weneri mineralógiai rendszer recepciótörténete, s annak a kanit és fichtei filozófiával való átfedései (Universitätsarchiv és Universitätsbibliothek /Freiberg); mineralógiai tudásáramlásban meghatározó Born Ignác levelezés és a magyar Kant recepció egyik fő alakjának Anton Kreil anyagai (ÖStA HHStA/Bécs); Kant, Fichte, Schelling írásai Habsburg birodalmi cenzúrázásnak és Podmaniczky Károly erre való reakcióinak anyagai (ÖStA Poizeihofstelle/Bécs)

Krász L. Kovács Mihály pesti orvos levelezése, privát könyvtárának jegyzéke (SRKTGy); Amadeus Wilhelm Smidt késmárki gyakorló orvos 40 kötetnyi kéziratos excerptumai, orvosi feljegyzései, receptúrái, úti jegyzetei (Késmárki Evangélikus Líceum Kézirattára)

Sz. Kristóf I. Göttingenben tanult magyarok, kiemelten Dobosy Mihályra vonatkozó anyagok, Arnold Ludwig Heeren göttingeni professzor geográfia óráin készített előadásjegyzetek (SUB Kézirattára /Göttingen)

Kurucz Gy. Georgikon nemzetközi kapcsolati hálójának tekintetében meghatározó Asbóth Jánoshoz és Johann Beckmannhoz köthető anyagok (Késmárki Evangélikus Líceum Kézirattára; SRKTGy)

2019/2020:

Balogh P. pesti egyetemen az esztétika és történelem oktatására vonatkozó anyagok (MNL OL Helytartótanácsi Lt.); Koppi Károly előadásairól készült jegyzetek (OSZK Kt.); Schedius Lajos és gróf Festetics László közötti mentori kapcsolat anyagai (OSZK Kt.)

Bodnár-Király T. Bajtay Antal-hagyaték feltárásának folytatása (ÖNB HaS/Bécs); statisztikai és államtudományi kéziratok, oktatási anyagok (TtREK/Debrecen)

Gurka D. a Göttingenben doktorált Sárvári Pál és Ercsey Dániel disszertációi, Sárvári Pál előadásjegyzetei, valamint a kanti és posztkantianus filozófiák református intézményeken belüli hatásvizsgálata (TtREK, TtREL/Debrecen)

Krász L. járványok írástantropológiájához kapcsolódó jelentések, orvosi statisztikák (MNL OL Helytartótanácsi Kt. Dep. San.; MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Adattár – Daday Gyűjtemény); Haiszler György veszprémi orvos irathagyatéka (OSZK Kt.)

Sz. Kristóf I. az előző évi göttingeni kutatások során feltárt anyagok feldolgozása; az eddig ismert 4 magyar James Cook fordítás filológiájának és bibliográfiájának összeállítása; dél-amerikai jezsuita szótárak (OSZK; ELTE EK)

Kurucz Gy. megkezdte a korábbi kutatásai során feltárt anyagok feldolgozását

A projekt meghosszabbításának időszaka: 2020. október 1. – 2022. április 30.: Ebben a periódusban Bodnár-Király T. bécsi és hallei statisztikai kéziratokkal, Krász L. hazai közgyűjteményekben (MNL OL C 135; SE Lt.) további anyagokkal egészítették ki forráskorpuszukat. A projektteam fő feladata a kutatás közös végeredményének szánt szintéziskötet kéziratának, valamint az informatikai csapattal együtt a digitális forrásantológia annotált, tegelt, regesztákkal és tématerületi bevezetővel ellátott, kritikai kiadásra kész szövegeinek összeállítása volt.

2. Disszemináció – részeredmények és közlési formái:

A projekt teljes futamideje alatt fontos feladatunknak tartottuk, hogy a team tagjainak egy-egy tudásterületet reprezentáló egyéni publikációi és konferenciaszereplési mellett, a projekt egészének aktuális állásáról, koncepciójáról, elért eredményeinkről mind a magyarországi, mind a nemzetközi tudományos fórumokon, időről-időre közösen is számot adjunk. Ezen törekvésünket folyóiratokban és tanulmánykötetekben elhelyezett közös blokkok, saját és társszervezésű workshopok, egyéb – különböző szervezetek, tanintézmények meghívására tartott – előadások, valamint egy folyamatosan aktualizált magyar-angol nyelvű *Tudásáramlás-Homepage* felület működtetése keretében sikerült megvalósítanunk.

2.1. A projekt Homepage felülete

Az első kutatóévben elkészült az ELTE Informatikai Igazgatósága (ELTE IIG) szervezeti egység alá tartozó Informatikai Szolgáltatási Osztály három munkatársának közreműködésével (Törő Tímea webtervező, Szabó Zénó fejlesztő informatikus és Káposztás Csaba grafikus) a projekt kétnyelvű (magyar és angol) *logója* és *Homepage felülete*, amelyen átlátható struktúrában igyekeztünk megjeleníteni egyfelől a kutatásban résztvevő senior és PhD-hallgató munkatársak tudományos profilját, az egyes tudományterületi alprojektek keretében végzett munka általános célkitűzéseit, valamint a kutatás témájához szorosan kapcsolódó magyarországi és nemzetközi szervezetek, egyetemi kutatóhelyek, kutatási projektek, gyűjtemények, adattárak, digitális kiadványok linkjeit (lásd *Munkatársak*, *Alprojektek*, *Hasznos linkek* fűlek), másfelől a projekteseményeket (publikációk, könyvbemutatók, médiamegjelenések, saját szervezésű konferencia és egyéb konferenciaszereplések), amelyek az elvégzett munkának, az elért eredményeknek megfelelően folyamatosan aktualizált formában kerültek fel a felületre (lásd *Tudástár*, *Hírek*, *Workshop*, *Események* fűlek). A honlap folyamatos frissítését, a hírek és események megszövegezésének és honlapra tételének technikai feladatait a projekt teljes futamideje alatt Bodnár-Király Tibor, míg a felületre felkerülő tartalmak angol nyelvre fordítását Kovács Janka PhD, majd posztdoktor-hallgató végezte el.

A projekt Homepage felületét lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/>

2.2. Tudománytörténeti blokk a *Századok* folyóirat 2017/5. számában

A projektteam hat tagja az első kutatási év forrásfeltáró munkálatainak eredményeit, egyenként 50–55.000 karakter terjedelmű lektorált tanulmányokból összeállított tematikus blokk keretében tette közzé a *Századok* folyóiratban. A tematikus blokk-bevezetővel ellátott, hat tudásterületet (történelem, statisztika, antropológia, ökonómia–agrárius, medicina, mineralógia) tárgyaló hat írás nyomán kibontakoznak azok a kapcsolati hálózatok, diszciplináris és módszertani átfedések, valamint a tudásközvetítés pedagógiai koncepcióiban, az absztrakt tartalmak és tudományos megismerési gyakorlatok adaptációs mintázataiban, a mediális és tárgyi eszközök használataiban megmutatkozó kölcsönösségek, amelyek igazodva a Habsburg birodalmi érdekek diktálta politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális szükségletekhez a kora modern magyarországi tudományosságot dinamikus mozgásban tartották.

A teljes blokkot lásd:

https://tudasaramlas.btk.elte.hu/images/pdf/studies/szazadok_2017_05.pdf

2.3. Tudománytörténeti blokk a *Kaleidoscope* folyóirat 2018/18. számában

A második kutatási év újabb forrásfeltárásainak eredményeit a kutatócsoport hat tagja egyenként 40–45.000 karakter terjedelmű lektorált tanulmányokból álló „A tudományos tudás áramlásának mintázatai Magyarországon, 1770–1830” című tematikus blokk keretében a *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*ban publikálta. A blokkban ezúttal a nemzetközi tudománytörténet-írásban elterjedt praxeológiai megközelítést alkalmazva, hat tudásterület (esztétika, statisztika, filozófiatörténet, antropológia, medicina, ökonómia–agrárius) önálló tudományos diszciplinává formálódásának folyamatában meghatározó tudásképzéshez köthető gyakorlatokat és módszertani perspektívákat állítottuk a középpontba.

A teljes blokkot lásd:

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=kotet&kotetid=56>

2.4. Tanulmánykötet Gurka Dezső szerkesztésében

2018 márciusában *A báró Podmaniczky család a 18–19. századi magyar kultúrában* címmel jelent meg a Podmaniczky család tagjainak a 18–19. századi magyar társadalmi és kulturális modernizáció érdekében kifejtett tevékenységét vizsgáló tanulmánykötet Gurka D. szerkesztésében, amelyben a kutatócsoport öt tagja publikált tudományterületi kutatásaihoz kapcsolódó írást.

A kötetet lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/hirek/149-konferencia-es-tanulmanykotet-a-baro-podmaniczky-csaladrol>

2.5. Angol-német nyelvű tanulmánykötet Gurka Dezső szerkesztésében

2019-ben jelent meg *Changes in the image of man from the Enlightenment to the age of Romanticism...* címmel, Gurka Dezső szerkesztésében tanulmánykötet, amelynek tematikus blokkjai a 18. század folyamán az emberről alkotott tudományos elképzelések, valamint ezzel összefüggésben a filozófia és az antropológia tudásterületeinek átalakulását vizsgálják. A kötetben a projektteam valamennyi tagja publikálta saját kutatásaihoz kapcsolódó részeredményeit.

A kötetet lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/hirek/228-hamarosan-megjelenik-changes-in-the-image-of-man-from-the-enlightenment-to-the-age-of-romanticism-cimu-kotet>

2.6. Nemzetközi workshop és tanulmánykötet

2019. május 28–29-én *Science between Tradition and Innovation – Historical Perspectives/Wissenschaften zwischen Tradition und Innovation – historische Perspektiven* címmel rendezték meg az ELTE BTK-án saját szervezésű két napos workshopunkat, amelyen a projekt 6 tagján kívül további 4 magyar, 2 göttingeni, 2 bécsi és 1 prágai meghívott tudomány/irodalom/órvostörténész tartott előadást.

A konferencia Homepage felületét, amely tartalmazza a részletes programot, absztraktfüzetet, konferenciabeszámolókat, interjúkat és képeket, lásd

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/workshop/kepek-es-videok>

A konferencián elhangzott előadások tanulmányként írott változata 2022 őszén papíralapon és open access formában a bécsi Praesens Kiadó gondozásában, projektünk finanszírozásával megjelenő 18 szerzői ív terjedelmű kötetben négy tematikus blokkban rendezték el a 15 írást. A szerzők különböző tudásterületekre koncentrálnak az 1770 és 1830 közötti ún. *Sattelzeit* időszakára nézve a tudományos tradícióképzés mintázatait mutatják be, de kibontakoznak az aktuálisan újszerűnek mutató megismerési és megfigyelési módszereknek, tartalmaknak a tudományosság közegében való elfogadtatásának és különböző mediális eszközökön keresztül történő társadalmiasításának komplex folyamatai.

A szakmailag és nyelvileg lektorált, tördelés előtt álló tanulmánykötet kéziratának tartalomjegyzékét lásd **Melléklet 1:**

<https://drive.google.com/drive/folders/1kL0kmoyOuoBUyNmtkQNnLbPRg2j4aut?usp=sharing>

2.7. Nemzetközi workshop és tanulmánykötet

2019. május 30. és június 1. között *The Culture of Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820* címmel az ELKH MTA BTK ITI Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1770–1820 Lendület Kutatócsoport és projektünk társszervezésében Keszthelyen rendeztünk nemzetközi konferenciát. Az előadások gróf Festetics György munkásságának művelődés- és a kultúrtörténeti jelentősége köré szerveződtek.

Az eseményt lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/esemenyek/306-arisztokracia-es-a-habsburg-birodalom-nemzetkozi-konferencia>

A jelenleg tördelés alatt álló, 2022 őszén a bécsi Praesens Kiadó gondozásában megjelenő kötetben a projektteam tagjai az alábbi publikációkkal szerepelnek:

Balogh P.: Knowledge in Transit – between Aristocrata and Scholars. Remarks on Count László Festetics's Education. In *The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy*. Hrsg. Gábor Vadera. Wien: Praesens Verlag, 2022. 173–187.

Gurka D.: Ungarische Magnaten in der Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena. In *Uo*. 188–201.

Krász L.: Kultur(en) des Sammelns und der Sammlung. Medizinische Bücher einer ungarischen Adelsbibliothek. In *Uo*. 216–243.

Kurucz Gy.: “In the Interest of the Homeland and His Lordship’s Domains”: The Study Tours of the Professors of Hungary’s First College of Farming in Western Europe, 1820–1825. In *Uo*. 202–215.

2.8. Projekt részeredményeinek bemutatása Sárospatakon

2018. június 8-án Krász L. és Kurucz Gy. és 2019. május 17-én Balogh P. és Gurka D. a Sárospataki Református Teológiai Akadémia szervezésében a „Kollégiumi Esték” sorozatban

tartottak meghívott vendégelőadóként szakmai beszámolót projektünk keretében végzett tudományos munkáról.

Az eseményeket lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/esemenyek/46-esemeny-1>

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/esemenyek/309-kollegiumi-estek-balogh-piroska-es-gurka-dezso-eloadasa-sarospatakon>

2.9. Projekt bemutatása a Magyar Tudományos Akadémián

2019. június 18-án a Magyar Tudományos Akadémia Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága rendezvényén Krász L. mutatta be a projekt egészének koncepcióját.

Az eseményt lásd:

<https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/esemenyek/285-eloadas-az-mta-t3b-rendezvenyen>

III. A KUTATÁS VÉGEREDMÉNYEI ÉS KÖZLÉSI FORMÁI

Össességében a projekt keretében elvégzett munka a 2016-ban benyújtott pályázat munkatervében előirányzott vállalásokat mind a disszemináció várható hatásfoka, mind az elkészült kiadványok és kéziratok terjedelme tekintetében meghaladja.

1. Táblázat

MUNKATERVBEN SZEREPLŐ VÁLLALÁSOK		MEGVALÓSÍTÁS/EREDMÉNYEK	
FORRÁSKIADÁS			
1. a projekt <i>Homepage</i> felületén online forráspublikáció, tématerületi bevezetővel		1. Az ELTE Digitális Bölcsészeti Központtal/Tanszékkal együttműködésben a projekt keretében feltárt források tudományterületenként válogatott, annotált, regesztákkal ellátott, kritikai kiadását tartalmazó, a szövegekben előforduló névanyag (személy és földrajzi nevek) és definiált fogalmak (fő- és alkategóriák szerinti bontásban) keresését, adott esetben adatvizualizációját lehetővé tevő Wikibase-alapú platformot hoztunk létre. A folyamatosan bővíthető platform jelenleg 45 szerzői ív terjedelmű forrásközlést, és 3 ív terjedelmű magyar-angol nyelvű tudományterületi bevezetőt tartalmaz <i>(lásd III.1. pont)</i>	
2. 20 szerzői ív terjedelmű magyar nyelvű papíralapú forrásantológia kézírata		2. 2020-ban jelent meg a Károli Gáspár Egyetem társ támogatásával Kurucz Gy. agrártudományok tudásterülethez kapcsolódó, 42 szerzői ív terjedelmű, magyar nyelvű papíralapú forrásantológiája <i>(lásd III. 2. pont)</i>	
NEMZETKÖZI KONFERENCIASZERVEZÉS ÉS TANULMÁNYKÖTET			
3. a projekt <i>Homepage</i> felületén a 2018 decemberére tervezett nemzetközi workshopon elhangzott előadások tanulmányra írott változatának publikálása		3.1. A 2018 decemberére tervezett nemzetközi workshopot 2019 májusában sikerült megrendeznünk. Az előadások írott változatát egy a tervezettnél jóval szélesebb tudományos közeget elérő módon papíralapon és open access formában a bécsi Praesens Kiadónál publikáljuk. Egyes szerzők késése, és a kiadó covid bezárások okán tett ütemterv módosításai miatt a kötet jelenleg tördelés alatt áll és 2022 őszén jelenik meg. <i>(lásd II.2.6. pont)</i> 3.2. <i>(Munkatervben nem szereplő esemény)</i> 2019 májusában az ELKH BTK ITI „Irodalmi nyilvánosság...” Lendület Kutatócsoporttal közös szervezésben Keszthelyen nemzetközi workshopot	

	rendeztünk. A kapcsolódó közös kiadású tanulmánykötet tördelés alatt, 2022 őszén a bécsi Praesens kiadónál jelenik meg (lásd II. 2.7. pont)
SZINTÉZISALKOTÁS	
4. magyar és angol nyelvű, 20 szerzői ív terjedelmű szintéziskötet kézírata	4. 25 szerzői ív terjedelemben elkészült a projektteam magyar és angol nyelvű, illusztrált, mutatóval ellátott szintézisköteteinek kézírata. A magyar változat 2022 őszén a Corvina Kiadónál, az angol nyelvű várhatóan 2022 őszén a bécsi Praesens Kiadónál jelenik meg (lásd III. 4. pont)
5. A munkatervben nem előírányzott tétel →	5. 2020-ban jelent meg az NKA társfinanszírozásával Kurucz Gy. 18 szerzői ív terjedelmű monográfiája, amely az agrártudományok hazai szaktudományá válásának folyamatát foglalja szintézisbe (lásd III. 5. pont)
RÉSZEREDMÉNYEK KÖZLÉSE TANULMÁNYOK FORMÁJÁBAN	
6. A munkatervben tudományterületenként 1-1 tanulmány írását terveztük az első kutatóév végére	6. 2016–2022 áprilisig a team tagjainak összesen 68 NKFIH jelzéssel ellátott közleménye jelent meg, valamint egy megvédett disszertáció született (lásd V. 2. táblázatot)

1. DigiTudásármalás (DITU) / DigiCirulation_of_Knowledge (DICIKO)

A tudományos tudásármalás mintázata a Magyar Királyságban, 1770-1830: digitális forrásantológia / The Circulation of Scientific Knowledge

Az ELTE Digitális Bölcsészeti Központtal/majd Tanszékkal (ELTE DH – Palkó Gábor, Fellegi Zsófia, Sebestyén Ádám, Kovács Janka, Szentkereszti Máté) kialakított együttműködés keretében három szakaszban hoztuk létre a jelen állapotában összesen 45 szerzői ív terjedelmű digitális forrásantológiát (a munka során több esetben is technikai fennakadást okozott a rendszer testreszabása, amely akadályokat azonban a projekt meghosszabbításának köszönhetően sikerült kiküszöbölni):

1. szakasz/2019 január – 2020 július: Kurucz Gy. 25 szerzői ív terjedelmű, Gerics Pál és Lehrmann József keszthelyi georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjairól szóló, különböző műfajú feljegyzések formájában fennmaradt kéziratok válogatott, átirat, kritikai jegyzetekkel ellátott szövegváltozatainak előállítás, az előforduló összes, személynevekre és helynevekre vonatkozó adatok adatbázisba rendezése, tegelése, a szemantikus web logikáját követve a kapcsolatok kialakítása

2. szakasz/2020 szeptember – 2021 június: feltöltésre kerültek a személy- és földrajzi nevek az ELTE DH által üzemeltetett Wikibase alapú rendszerbe, az ELTEdata-ba, valamint megtörtént ezen entitásoknak az összekötése az adatbázisban megfeleltetett rekordokkal, így az adatok és azok szövegbeli előfordulásai egy rendszerben kereshetővé váltak. Kiválasztásra, átírássra, annotálásra és az előforduló személy- és földrajzi nevek tekintetében tegelésre kerültek a további hat tudásterület diszciplinárizálódási folyamatát reprezentáló forrásszöveg-csoportok (Kurucz Gy. is kiegészítette a rendszerben már meglévő anyagát további egy szövegközléssel). Ezen munkafázis során a fentebb vázolt, a szövegek és kapcsolódó adatbázisok feltöltését jelentősen felgyorsító és egyszerűsítő metodológiát alkalmazta platformunk informatikai háttérét biztosító négy fős csapat. A projektteam összeállította a közölt szövegtörzset alapján a 19 főfogalomból és ezekhez rendelt alfogalmakból álló *fogalmi hálót*

3. szakasz/ 2021 szeptember – 2022 április: az informatikai csapat kialakította a fogalmi háló megjelenítésére alkalmas háttérret. Elkészültek és felkerültek a platformra az egyes tudásterületekhez tartozó szövegközlések regesztái, a főfogalmak magyar és angol nyelvű

definíciói, az alfogalmak jegyzéke és a tématerületi bevezetőnek szánt magyar és angol nyelvű tudás- és fogalomtérképek.

A forrásantológia tudásterületekhez rendelt szövegcsoporthai – követve a szintéziskötet négy szintű tematikus sémáját (lásd III.4. pont) – az alábbiak szerint kerültek be a rendszerbe:

A digitális forrásantológiában közölt különböző műfajú szövegek, úgy mint egyetemi tudományos-értekezések/commentatiók, egyetemi előadásjegyzetek, utazási instrukciók, útinaplók, jelentések és egodokumentumok (halotti beszéd, testamentumok) nyomán kibontakoznak a korabeli beszéd- és írásmódok, azok specifikus nyelv- és fogalomhasználata, de ugyanígy folyamatában ragadható meg a gondolkodási stílus (*Denkstil*), a „tudás/tudománycsináláshoz” köthető cselekvések fejlődése, a dolgok és összefüggések észlelését, megfigyelését aktuálisan meghatározó fókuszpontok változásai. A forrásszövegek digitális formában, azaz *distant reading*-ként aposztrofált módszertani eszköztár alkalmazásával történő közlése lehetővé tette, hogy a – hasonló vállalkozások esetében – szokványos személyi és térbeli kapcsolati hálózatokon túl, egy specifikusan a szóban forgó korszakra és tematikára kidolgozott, háttéradatbázisban definiált, fő- és alkategóriákból álló, plauzibilisként elgondolt fogalmi háló segítségével könnyen kereshetővé, olvashatóvá és a későbbiekben adatvizualizációk formájában láthatóvá tegyük a diszciplinárizálódás mintázatait, a megmutatkozó párhuzamosságokat, belső összefüggéseket. A fogalmi háló kategóriái úgy kerültek kialakításra, hogy az összesen 19 korszak- és témaspecifikus, gyakran ismétlődő (lehetőleg kontextus-független) főfogalomhoz az adott szöveghely kapcsolódó tartalmi, nyelv- és fogalomhasználati karaktere által kirajzolt alfogalmakat rendeltünk.

Célunk az volt, hogy egy olyan *nyitott rendszert* hozzunk létre, amely egyfelől lehetővé teszi a közölt források többszintű – műfajonkénti, tartalmi szempontú, valamint személyi, térbeli és fogalomhasználati kapcsolati hálók szerinti – olvasását, másfelől vertikálisan és horizontálisan folyamatosan korrigálható és bővíthető legyen. Célunk a megkezdett munka folytatása, egyrészt a már a rendszerben szereplő műfajok további szövegekkel történő gyarapítása, másrészt a hét tudásterület viszonylatában a műfaji spektrum kiszélesítése. A platform alkalmas arra is, hogy más tudás/tudományterületek is bevonásra kerüljenek. A platformot – a magyarországi és a nemzetközi tudományosság körében történő megismertetése és bevezetése érdekében – tudományos közösségi internetes felületeken és workshopok formájában kívánjuk népszerűsíteni, hogy ezáltal bővíteni tudjuk a 18–19. századforduló évtizedeinek tudománytörténetével foglalkozó, a korszakhoz és tematikához kapcsolódó forrásszövegek rendszerünkben történő publikálására nyitott kollégák hálózatát.

A forrásantológia részletes tartalomjegyzékét lásd [Melléklet_4](#):

<https://drive.google.com/drive/folders/1kL0kmoyOuoBUyNmtkQNnLbPRg2j4aut?usp=sharing>

A forrásantológia elérési linkjei:

<https://eltdata.elte-dh.hu/wiki/DigiTud%C3%A1s%C3%A1raml%C3%A1s>

https://eltdata.elte-dh.hu/wiki/The_Circulation_of_Scientific_Knowledge

2. Papíralapú forrásantológia

2020-ban *Technológiai utazás a modern kor hajnalán...* címmel Kurucz Gy. szerkesztésében önálló forráskiadvány jelent meg. A kötet az MNL OL Fesztetics Levéltárában és az OSZK Kézirattárában található, mintegy 5000 fóliót kitevő öt forráscsoportból válogatva 42 ív terjedelemben, bő hétszáz oldalon mutatja be a két georgikoni tanár, Gerics Pál és Lehrmann József nyugat-európai utazását.

A forráskiadványt lásd:

https://tudasaramlas.btk.elte.hu/images/pdf/sources/kur_tech.pdf

3.1. és 3.2. → lásd II. 2.6 és 2.7. pontokat

4. Magyar és angol nyelvű szintéziskötet kéziratai

A tudás hálózatai. Európai tudásáramlás – magyarországi tudományosság, 1770–1830.

Szerk. Krász Lilla. Budapest: Corvina Kiadó, 2022.

The Networks of Knowledge. The Circulation of Knowledge in Europe – Hungary's Scientific Life, 1770–1830). Ed. Krász Lilla. Wien: Praesens Verlag, 2022.

A szintéziskötet kiadásra kész kézirta az I. pontban vázolt célkitűzések szem előtt tartásával, egységes szempontrendszer és egységes módszertani koncepció mentén mutatja be a kutatás során vizsgált hét tudásterület diszciplínává alakulásának összetett folyamatait. Eredményeinket a megismerésben, a tudásképzésben és tudásközvetítésben 1) aktorként megjelenő tudósprofilok, 2) episztémikus szinterek, 3) a 'tudás és tudománycsinálás' gyakorlatai 4) és mediális közege alkotta négy szintű modellben helyeztük el. Ez a (főfejezeteket alkotó) modell alkalmasnak tűnt arra, hogy megragadhatóvá váljék egyfelől a tudomány fogalmának, másfelől a régi és új tudásformák közötti átmenet, az elmélet és gyakorlat egyéni és közösségi korszakos konstrukciói.

I. RES PUBLICA LITTERARIA HUNGARICA

A főfejezetben az aktorok felől közelítve, a magyarországi tudományosságnak a projektteam által vizsgált tudományterületein tipikusnak vagy atipikusnak tekinthető társadalmi és kulturális dimenziói kerülnek előtérbe: az adott tudásterületre jellemző értelmiségi /tudósprofilok; képzési út, tudás megszerzése; utazás/levelezésalapú hazai/ (Habsburg) birodalmi/ európai kapcsolati háló; egyéb specifikus csoport- és rétegekötődések; hivatás gyakorlása.

II. SZÍNTEREK

A hét tudás/tudományterület vonatkozásában a megismerés szempontjából meghatározó episztémikus szinterek: egyetemek, tudós társaságok, kulturális egyletek, különböző típusú gyűjtemények, uradalmi központ jelennek meg.

III. „TUDOMÁNYOK AKCIÓBAN”

A Bruno Latour francia szociálintropológus 1987-ben megjelent, a tudománytörténetírásban máig paradigmaticusnak tekintett művének címét (Bruno Latour: *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Cambridge MA: Harvard University Press. 1987.) idéző főfejezetben a tudományos tények előállításnak, a tudás képzésének gyakorlatai kerülnek a középpontba.

IV. MÉDIUMOK

Az adott tudás/tudományterületre jellemző műfaji reprezentációk, írásmódok szerint ebben a főfejezetben a tudásközvetítésnek és tudásmegosztásnak azok az ismeretelméleti és szerkezeti-formai sajátosságai kerülnek előtérbe, amelyek meghatározó szerepet játszottak egy-egy tudásterület önálló diszciplínává formálódásában.

*A magyar és angol szintéziskötet kéziratok tartalomjegyzékét lásd **Melléklet_2** és **Melléklet_3**:*

<https://drive.google.com/drive/folders/1kL0kmoYUoUBUyNmtkQNNLbPRg2j4aut?usp=sharing>

Műfaját tekintve a kiadásra kerülő kötet tekinthető tudománytörténeti monográfiának, de tekinthető egy következetesen felépített és szigorúan alkalmazott struktúrába szerveződő tanulmányokból álló kézikönyvnek. Éppen ezért többféleképpen is olvasható: főfejezetenként olvasva megragadhatóak az egyes tudásterületek közötti párhuzamosságok, térhasználati, módszertani és kommunikációs együttállások, vagy éppen tárgyalt időszakunkban egyre határozottabban körvonalazódó demarkációs vonalak, ha pedig összeolvassuk a különböző

tudományos diskurzusokhoz rendelt alfejezeteket az adott szaktudomány tárgyalt időszakra vonatkozó tudománytörténete bontakozik ki.

Az alábbiakban tudásterületenként (mindenütt vastag dőlt betűtípussal jelezve, hogy a szóban forgó adott alfejezet, melyik főfejezethez tartozik) mutatjuk be a kézirat tartalmi elemeit:

Történettudomány, klasszika-filológia / esztétika

Míg a történettudomány, a klasszika-filológia és az esztétika diszciplínái mai szemmel nézve egymástól jól elkülönülő, elhatárolt kulturális területet lefedő szaktudományok, addig az 1770–1830 közötti magyarországi tudományos és kulturális életben mind tárgyuk, mind művelőik, mind intézményrendszerük tekintetében sokkal erősebben összefonódtak egymással. Vajon mi áll ennek a szoros diszciplináris együttműködésnek, egymásba fonódásnak a hátterében? Pusztán véletlenszerű, hogy e három szakterület esetében ilyen mértékű átjárás van mind a kutatók személyét, intézményi hátterét, mind pedig a tudományos produktumokat tekintve? Erre a kérdésre választ keresve Balogh P. négy, az adott időszakban aktív, a fenti három tudományágban reprezentatív teljesítményt nyújtó magyarországi **tudós életpályáját**, azaz szociológiai, képzési hátterét, illetve tudástermelési kontextusát vizsgálta annak érdekében, hogy kirajzolódjék egyfajta mintázat a fenti kérdésekre válaszul: Koppi Károlyt (1744–1801), akit elsősorban történészként, Budai Ézsaiást (1766–1841), akit elsősorban klasszika-filológusként, Schedius Lajos Jánost (1768–1847), akit elsősorban esztétaként, és Johann Christian Engelt (1770–1814), akit elsősorban történészként tart számon a hagyomány. A vizsgálat során egy olyan modellt sikerült feltárnia, amelyet mindezedig nem használt és írt le a tudománytörténet. A modell azt mutatja be, hogy a történelem, a klasszika-filológia és az esztétika diszciplínáiban a tudományos pálya intézményes hátterét egyértelműen a regionális tudásközpontnak számító, általában felekezeti fenntartású középfokú intézmények és a rá épülő felsőfokú képzés adták, szociális hátterét pedig vagy az oktatói, vagy a köztisztviselői alkalmazás tudta biztosítani, esetleg kiegészülve felekezeti támogatással vagy magánmecenatúrával. A képzésnek fontos tartalmi eleme, ami e három tudományágot összeköti, a sajátos módszerekkel dolgozó, úgynevezett „filológiai szeminárium”. A tudáshálózat fenntartásának és fejlesztésének legfőbb módja a tudós korrespondencia és az akadémiai tagság mellett az egyre inkább professzionalizálódó szakmai egyesületek mediális kapcsolatrendszerének használata.

A bölcsészeti tudásközvetítés **színtereinek** vizsgálata olyan jelenségek együtt látására teremtett lehetőséget, mint az eddig csupán intézménytörténeti aspektusból feltárt egyetemi reformok, tudós társaságok és kulturális egyletek. E jelenségek együttes vizsgálata lehetővé tette a mögöttük álló tudásközvetítési koncepciók és stratégiák feltárását és bemutatását. Az egyetemek, szaktársaságok és egyletek egyfelől a tudásáramlás szelepei és szabályozói, másfelől a tudástermelés meghatározó színterei voltak a vizsgált időszak bölcsészettudományos közegében. A vizsgálat fókuszában álló magyarországi tudósok (Koppi, Budai, Schedius, Engel) felismerték, hogy e társaságok nem csak eszközök a *respublica litteraria* hálózatának fenntartásában, azaz nem elegendő, hogy már meglévő, főként külföldi társaságok kapcsolati hálójába beépüljenek. Amennyiben a hazai tudástermelést fokozni akarják és láthatóvá szeretnék tenni, akkor tudomány- és társaságszervezőként is fel kell lépniük, mégpedig mind az egyetemi-akadémiai szintű organizáció, mind a szaktudományos társaságok, mind pedig az egylet-szerűen működő kulturális társaságok szintjén. A kutatás kimutatta, hogy a vizsgált korszakban a tudományos élet színterei mind a tudásközvetítésben és tudástermelésben betöltött funkcióikat, mind társadalmi hatóságukat tekintve határozott expanziót mutatnak a Magyar Királyság területén. A történelem, esztétika, klasszika-filológia diszciplínái még a leginkább professzionális intézményekben, azaz az egyetemen és az akadémián sem jelentek meg elkülönülve: göttingeni mintára a filológiai képzés részeként, egymással interferálva

épültek be mind a képzésbe, mind pedig a tudástermelésbe. Ez az interdiszciplinaritás a természettudományok felé is nyitott, antropológiai szemléletet tükröz, mely mögött prakticista szempontok (például a vidéki oktatás megszervezése) is állnak. A kevésbé professzionizált társaságokban, különösen pedig az egyletekben egyfajta globális művészet- és kultúraszemlélet közvetítése vált lehetővé e háttértudományok popularizációja által. Ez a sajátos tudástérkép sokat segít a jövőben abban, hogy rendszerszinten lássuk át a korabeli bölcsészeti tudományok társadalmi hatásait is.

A projektalkotási stratégiák vizsgálata során egyértelműen körvonalazódott, hogy az 1770-es és 1830-as évek közötti időszak magyarországi tudástermelésében talán leginkább a produkció módszertana, azaz metodikája és szemléleti keretei kapcsán figyelhető meg a legszembetűnőbb változás, mely változásban a göttingeni tudáscentrum kétségtelenül meghatározó szerepet játszott. A Balogh P. által vizsgált négy tudós: Koppi, Budai, Schedius és Engel művei alapján egyértelműen kijelenthető, hogy elsősorban azért kiemelkedő jelentőségűek mind a történelem, mind a klasszika-filológia, mind pedig az esztétika területén, mert új kutatási metodikát alkalmaznak, új szemléleti keretek között. A vizsgálat során olyan új összefüggések körvonalazódtak, miszerint a jelentős részben a göttingeni történeti és filológiai műhelyhez köthető kutatói metodika és kulturális-antropológiai szemlélet meghatározó, paradigmatis fordulatot hozott a 18. század végén a magyarországi történeti, klasszika-filológiai és esztétikai kutatások területén. Ez a metodológia a forrásanyag (*fons*) újszerű feltárását és kezelését; a szemléleti keret pedig az írott emberi kultúra (*litterae*) egyetemes, antropológiai látásmódját; valamint az etnografikus és szinkronisztikus elv egyidejű alkalmazását preferálta. Ez kiválóan mutatja, hogy az itt vizsgált tudományterületek magyarországi kutatási projektjei korszerűek, az európai kontextusba eredeti, ugyanakkor értő módon kapcsolódó programok voltak.

A tudásáramlás **mediális aspektusai** kapcsán Balogh P. kimutatta, hogy a tudásösszegzés, tudásátadás és tudásközvetítés a történeti, klasszika-filológiai és esztétikai tudományokban számos médium és módszer segítségével zajlott a tárgyalt korszakban. Vizsgálatai során két olyan műfajt emelt ki, nevezetesen a *commentatiót* és a recenziót, melyek egyrészt egyértelműen ebben az időszakban jelentek meg a magyar kulturális életben; másrészt vitathatatlanul a göttingeni tudáscentrumhoz is kapcsolható minták és hatások állnak mögöttük; harmadrészt nemcsak információt, hanem szemléletet is képviseltek és közvetítettek; negyedrészt pedig hatástörténetileg sikeresnek bizonyultak. Ezek a műfajok mind a négy szerző tudományos életművében, tudásközvetítési stratégiáiban központi szerepet játszottak. Publikációik mögött kirajzolódó tudósközösség, valamint az általuk közvetített tudányszemlélet népszerűsége mind a magyarországi művelt (és nemcsak szakmabéli) közönség, mind pedig a korabeli *Gelehrtenrepublik* közegében szignifikánsan nőtt. Egyedi retorikájuk, sajátos kritikai szemléletük pedig hamarosan, elsősorban a *Tudományos Gyűjtemény*, majd az akadémiai folyóiratok révén a magyar nyelvű tudományosságnak is részévé vált.

Filozófiatörténet

Résztémái kapcsán a posztkantianus filozófiák göttingeni és jénai hatásközvetítésébe bekapcsolódott magyar peregrinusok tevékenységét, illetve a mineralógia tudásáramlásban megmutatkozó filozófiai és diszciplináris átfedéseket vizsgálta. A **respublica litteraria** kapcsán azokat a feltételeket taglalja, amelyek lehetővé tették a peregrinusok számára a magyarországi befogadó közeg hátrányára megmutatkozó kulturális szintkülönbség részleges áthidalását. Míg a magyar szakirodalom a peregrinációt jellemzően a befogadó közeg szempontjából vizsgálta, Gurka D.-nél a korabeli magyarországi tudásáramlás vonatkozásában leginkább meghatározó három német egyetem (a göttingeni, a jénai egyetem, illetve a freibergi bányászati akadémia) azon intézményi sajátosságai – illetve Jéna esetében azok a speciális együttállások – kerültek középpontba, amelyek a recepciók intenzitását magyarázzák. Jénában először Reinhold majd

Fichte előadásain vettek részt nagy arányban magyarországi hallgatók, így aligha tekinthető véletlennek, hogy a német idealizmus szerzői közül először éppen Fichte szövegeit fordították le magyarra. Kőrmöczy János *A gondolatszabadság visszakövetelése* című röpiratának magyar átültetését régóta számon tartja a szakirodalom, a kolozsvári unitárius gyűjtemény egy másik kéziratát viszont sikerült újabb Fichte-interpretációként, *A tudósok rendeltetése* című mű fordításaként beazonosítani.

A mineralógiai tudásáramlás jellemzőinek, illetve a kibocsátó *színterek* sajátosságainak feltérképezése kimutatta, hogy Abraham Gottlob Werner a neptunizmus fő reprezentánsaként, s az általa kidolgozott ásványrendszertan okán egyaránt meghatározó szereppel bírt a mineralógia, illetve a geológia szaktudománnyá válásában. A Freibergi magyar peregrinusok csekély számával szemben ellentétes hatástörténeti tendencia mutatkozik meg abban, hogy az ottani professzorok német nyelvű művei szép számban kerültek be a jelentősebb magyarországi könyvtárakba, leginkább a selmecbányai akadémia Miskolcon őrzött gyűjteményébe is. Az 1797 decemberében Jénában megalakult Ásványtani Társaság igazgatója, Johann Georg Lenz Werner elméleteinek követője volt, s – számos diszciplináris és kulturális terület művelőivel kapcsolatba lépve – nagy mértékben hozzájárult a wernerizmus elterjedéséhez. A Társaság tagjai között, illetve vezetőségében kiemelkedően nagy arányban képviseltették magukat a magyar peregrinusok, illetve a magyarországi levelező tagok, így a német és a svájci titkár mellé magyar titkárt, sőt később erdélyit is választottak. Gurka D. egyrészt a jénai egyetemi könyvtárban őrzött Lenz-levelezés, másrészt a Társaság évkönyveiben megjelent adatok nyomán összeállította a magyar tisztségviselők névsorát, továbbá bemutatta a magyar arisztokráciának a Társaság életében játszott szerepét. A jénai Ásványtani Társaság által is közvetített Werner-hatások nem csupán irodalmi vagy filozófiai művekben mutatkoztak meg, hanem jól látható nyomot hagytak a korabeli geogyűjteményeken is.

Gurka D. harmadik alfejezetében a wernerizmus leképeződéseit vizsgálta az *ásványgyűjtés hazai gyakorlatában*. A Társaság magyar tagjainak – Bodó Sámuel, Asbóth János és Gábora András – gyűjtői aktivitása jól nyomon követhető az általuk Jénába küldött ásványok és kőzetek listái alapján, de bemutatásra kerültek gróf Teleki Sámuel mineralógiai gyűjteményfejlesztései is. Az Ásványtani Társaság története mind Goethe meghatározó szerepe, mind pedig a schellingi természetfilozófiával való átfedések következtében szervesen hozzátartoznak a jéna-weimari jelenségegyütteshez, s ebbe a keretbe néhány esetben a magyar peregrinusok Társaságon belüli tevékenysége is integráns módon tudott betagozódni.

Gurka D. negyedik alfejezete a magyar tagság *Ásványtani Társaságon belüli tudományos aktivitását*, s annak filozófiai konnotációit taglalja. A Társaság 1802-es, 1804-es és 1806-os évkönyvei összesen 33 cikket, 6 beszédet, illetve megemlékezést és 20 levelet közöltek, köztük 3 cikk 1 beszéd, illetve 1 megemlékezés és 3 levél származott magyarországi szerzőtől. Működésének legintenzívebb első évtizedében a taxatív jellegű előadásokon túl számos olyan is elhangzott a Társaság ülésein, amely a mineralógia szaktudományként való megalapozásával foglalkozott, elsősorban a kémia által nyújtott lehetőségek szempontjából. A mineralógia aktuális problémáinak természetfilozófiai interpretálására három magyar, majd egy német társasági tag tett kísérletet. Elsődlegesen Bodó Sámuel két nyomtatásban is megjelent cikke nyomán került bemutatásra a magyar peregrinusok mineralógiai és természetfilozófiai tájékozódása. A posztkantianus filozófiák hazai hatása – az irányzat képviselőiknek kezdeti intenzív jénai tevékenysége ellenére – korántsem volt folyamatos. E filozófiák magyar követői hazatérve elszigetelődtek, s intézményi keretek híján nem tudtak hatást gyakorolni az itthoni bölcsélet alakulására, ám a mineralógia és a schellingi természetfilozófia kölcsönösségeinek vizsgálata nyomán levonható az a tanulság, hogy a magyar peregrinusok is hozzájárultak a 18. század végi és kora 19. századi Jéna specifikus tudományos-kulturális mintázatainak kialakulásához.

Államtudományok /statisztika

Bodnár-Király T. első alfejezetének kérdésfeltevése arra irányult, hogy mai szemszögből nézve miként lehetséges megragadni a **korai statisztikáirók** magyarországi tudásközegét, miben különböztek ők a mintatát adó német és ausztriai szerveződési formáktól, ez pedig hogyan helyezhető el a 18. századi tudományosság alapját adó koncepcióban *respublica litteraria*-konceptióban. A statisztika magyarországi társadalmi bázisa kapcsán fontos megállapítása, hogy a recepció folyamata az összeurópai és birodalmi szintű tendenciákat tükrözték, azaz inkább a szinkronitás, mintsem a szakirodalomban gyakran hangsúlyozott elmaradottság érvényesült. Az összeurópai folyamatokkal való együttthaladás részét képezte az is, hogy Magyarország területén a statisztika kései intézményesülése nagyobb teret adott az államleírás plurális művelésére. Ebből kifolyólag a katolikus történetírók és a protestáns geográfusok sokszor még a 18. század végén is statisztikusnak számítottak. Habár műfaji értelemben az államleírás rivális megközelítését művelték. A statisztika mindezek ellenére már egy új típusú specializáció formáját tükrözte. A tudósköztársaság hagyományos mediális formái a magyarországi recepcióban tehát csak mérsékelt szerepet játszottak.

A **statisztika oktatásának színtereit** tárgyaló alfejezetben Bodnár-Király T. a már meglévő kutatási eredményekre, valamint saját következtetéseire alapozva kísérelte meg az egyetemi képzés és a protestáns iskolák közötti verseny Göttingen-centrikus megközelítésének újragondolását. A vonatkozó szakirodalom állításával szemben, meggyőzően mutatta ki, hogy az 1790–1820-as évek egyetemi kéziratok előadásjegyzeteiben nyomon követhető a tananyag lassú modernizációja: míg ugyanis a tananyag szintjén a göttingeni modell követése volt jellemző, addig szervezeti szinten – a tananyagoknak sokszor éppen ellentmondva – már az ausztriai modell lényegét adó állami centralizációs, monopolizációs és uniformizációs törekvések váltak meghatározóvá. Habár a kiépülő struktúra a gyakorlatban kevés teret engedett a tárgy autonóm művelésének, ez a folyamat mégis a kiépülő központi oktatási struktúra versenyelőnyét eredményezte a hagyományos protestáns iskolai képzéssel szemben. Bodnár-Király T. behatóan vizsgálta továbbá, hogy a szakirodalomban gyakran túlértékelt líceumi és kollégiumi képzés mintakövető és önfenntartó jellege miként egyenlítőddött ki a 18. század végén, majd miként járult hozzá a központi mintát adó egyetemi képzéstől való függőség kialakulásához.

A harmadik alfejezet a **statisztika módszertanával** és a mögötte lévő tudományos praxissal kapcsolatos kérdéseket tisztázta, azzal a céllal, hogy – a szakirodalomban csak érintőlegesen tárgyalt kérdéssel kapcsolatban – Pray György, Vályi András és Schwartner Márton példáin keresztül rámutasson a statisztikai államleírás plurális működésére. Egyúttal érzékeltesse, hogy az egységesülő és egyre dominánsabb pozíciót kivívó statisztika művelése még az állami centralizáció időszakában is alapvetően egy olyan enciklopédikus tudásformát feltételezett, amely módszertanilag a történelem, a földrajz és a politika tudásterületeinek kompilációjára épült. Az alfejezetben Bodnár-Király T. az információszerzés problémáját a középpontba állítva rámutatott arra is, hogy a korban általános információhiány és a módszertanok felértékelődése egymást erősítő folyamatoknak volt tekinthető. A módszertani tudatosság és a kompilatív szövegalkotás önmagában tehát még nem volt elégséges ahhoz, hogy a közölt szöveg hiteles és megbízható legyen. Éppen ezen okból kifolyólag – a választott módszertani megközelítés függvényében – a kor szerzői több-kevesebb kiegészítő technikát (kérdőívek, saját felmérések stb.) is alkalmaztak, hogy államleírásaikban minél hitelesebb és frissebb adatokat adjanak közre.

A negyedik alfejezetben a szerző a **statisztika** – magyarországi anyagon korábban nem vizsgált – **mediális közegével** foglalkozott. Ennek összetett struktúrája kapcsán (nyomdák, tankönyvek, kéziratok) a magyarországi kutatásban először kísérelte meg egy általános modell felállítását, amely egyszersmind útmutatót nyújt a nyomtatott egyetemi tankönyv, a kéziratok tananyag, illetve a felvilágosodás egymásra ható összefüggéseinek értelmezéséhez. Ebben az

összefüggésben rámutatott arra, hogy új szemléletre van szükség, amennyiben át akarjuk értékelni a statisztikatanckönyvek használatával kapcsolatos korábbi szakirodalmi megállapításokat. Bodnár-Király T. cáfolta a kutatás azon korábbi megállapítását, miszerint valódi tankönyvhiányról lehetne beszélni az 1790–1810-es években. Emellett felhívta a figyelmet arra is, hogy a kéziratos tankönyveket sem önmagukban, hanem általában nyomtatott társaik összefüggésében érdemes vizsgálni. Így ugyanis könnyebben azonosíthatóvá válik a tananyag változásának folyamata, másrészt – hacsak részlegesen is – de a kutató beláthat az osztálytermekbe, ahol sokszor nem az előírások szerint zajlott a képzés. Utóbbi elsősorban azért fontos, mert ennek révén az államleírás művelésének gyakorlati, műfaji határai is más színezetet kapnak. Így nem csak az válhat világossá, hogy a későfelvilágosodás államtudósai milyen műfaji konvenciókkal küzdöttek, hanem az is, hogy ez mennyiben akadályozta őket abban, hogy tudományukat a szélesebb olvasóközönséggel is megismertethessék.

Etnológia/antropológia

Sz. Kristóf I. az etnológia/antropológia Hunfalvy János (1820–1880) geográfus működése (a pesti egyetemen a 19. század második felében megalakult Földrajz Tanszéken ő először globális társadalomföldrajzi és néprajzi előadásokat) előtti, legkorábbi időszakra vonatkozó magyarországi tudományos diskurzusait – többek között Éder Xavér Ferenchez SJ, Makó Pálhoz SJ, Sajnovics Jánoshoz SJ, Rosti Pálhoz köthető – katolikus/jezsuita és – pl. lelkészként, tanítóként, irodalmárként működő Vetsei Pataki István, Baranyi László, Dobosy Mihály, Benkő Ferenc, Vajda Péter, vagy a pesti homeopata orvos, „karosszékutazó” Almási Balogh Pál által művelt – protestáns/lutheránus-református kontextusokban, interpretív közösségekben keletkezett, Amerika és Óceánia leírásait tartalmazó *geográfiák* és *természethistóriák*, beszámolók, kompilációk, fordítások formájában fennmaradt adaptációs folyamatán keresztül mutatja be. Az Európán kívüli világ, különböző műfajú és különböző nyilvánosságú szövegekben (útleírások, tankönyvek, stb.) fennmaradt másságrepresentációival összefüggésbe hozható hazai recepciós útvonalak, aktorok, színterek és módszerek rekonstruálásával a szerző érzékletesen illusztrálja egyfelől azt, hogy már Hunfalvy munkássága előtt és leginkább attól függetlenül is létezett egy másik etnológiai/antropológiai tudáshalmaz Magyarországon, másrészt viszont azt, hogy ez a korábbi és önmagában is heterogén tudáshalmaz korántsem folyt bele teljességgel az 1870-es években intézményesülő egyetemes néprajz tudományos diskurzusába. Szétmorzsolódott, eltűnt, átalakult, csak nyomaiban követhető Hunfalvyig. Az effajta tudás és tudás-narratívok halmozódásának a folyamata tehát korántsem lineárisan vezet a 17. század végétől – a legkorábbi, nagyszombati jezsuita másságrepresentációktól – a 18. század végi protestáns útleírás-adaptációkon át Hunfalvy János etnológiai/antropológiai egyetemi előadásaiig. Ugyanakkor, ezek a szétszóródott morzsák, az egyetemes néprajzi tudás és tudás-narratívok korai formái igen nagy jelentőséggel bírnak a felvilágosodás és a romantika időszakában az ismeretek és reprezentációk áramlása, eredete (Göttingen, Párizs, London stb.), recepciója (misszionáriusok és peregrinus lelkészek), adaptációja szempontjából.

Sz. Kristóf I. a négy alfejezetében részleteiben tárgyalja annak a lassú változásnak a menetét, amely a kulturális másság késő-skolasztikus és stadiális representációi között megfigyelhető, s amelynek jegyében egy lényegében *Wunderkammer*-jellegű tárgyalási/ábrázolási módról átkerül a hangsúly a „vadság-barbárság-civilizáció” modelljére, s amelyben igen jelentős szerepet kapnak a külföldről – Németországból, Angliából és Franciaországból /Párizsból – érkező hatások (Georg Christian Raff, David Cranz, James Cook, Alexander von Humboldt, stb). Ebben a váltásban különösen meghatározó elsősorban a magyar peregrinus fordítók – így pl. Dobosy Mihály – által közvetített göttingeni minták szerepe: a göttingeni globális/univerzális történelemszemléletet és az ott megismert új tudományt, a geográfiát és az etnográfiát ötvöző *Allgemeine Völkerkundét* (egyetemes néprajzot) közvetítő munkák adaptálása egy egészen újfajta tudományos diskurzust, és egyben tudományos kánont

teremtett. Ehhez a diskurzushoz nemcsak szövegek és képek, hanem a göttingeni egyetem kabinétjének mint sajátos „*lieu de mémoire*”-nak az ismerete – az ott látott tárgyak emlékezete – is szorosan hozzátartozott. Lényeges, hogy a protestáns német tudománymodellek *nem-osztrák/nem-Habsburg, nem-katolikus* mintákat szolgáltattak a magyarországi újírtásra törekvő, reformista tudósoknak. A tudományművelésnek, így az etnológia/antropológia művelésének azonban más útjai is léteztek ekkoriban, nem csak Göttingenén. A protestáns felekezeten belül ilyen volt például a humboldtiánusok útja (Párizs, majd Berlin hatása), rajtuk kívül pedig a katolikusoké/jezsuitáké. A Nagyszombat-központú katolikus/jezsuita irányzat az etnológia/antropológia esetében azonban számos egyéb külföldi kapcsolatot is jelez (Franciaország, Peru/Ecuador/Bolívia stb.). A változások követésén túl a négy alfejezet ugyanakkor a fennmaradó hasonlóságokra, strukturálisnak tűnő állandóságokra (európai vs. nem-európai, keresztény vs. pogány, összetett vs. egyszerű, stb) is igyekszik rámutatni.

Medicina

Weszprémi István 1784 és 1787 között kiadott orvosenciklopédiájából kiindulva, különböző műfajú források (útnaplók, levelek, *album amicorum*, matrikulák, orvosi diplomák, disszertációk, végrendeletek) egymásra vetítésével kirajzolódó szociokulturális háttér, képzési profilok, habitusok, a karrierépítés és közéleti szerepvállalások tekintetében megmutatkozó párhuzamosságok alapján Krász L. az 1770 és 1830 között a Magyar Királyság területén aktív orvostársadalmat a földrajzi, felekezeti határok felett álló, levelezés- és utazásalapon szerveződő, a megfigyelés, a gyűjtés, a kísérletezés és rendszerzés gyakorlatait munkájában előtérbe helyező ***respublica litteraria medicaként*** aposztrofált európai (tudós) orvosi hálózat integráns részeként rekonstruálja. Az orvos-profilok vizsgálatakor – konkrét paradigmatis példákra keresztül (pl. Cseh-Szombathy József és Sámuel; Markhot Ferenc) – rámutat ugyanakkor arra is, hogy az orvosi tudás megszerzése tekintetében a 18. századi Magyar Királyság különleges helyet foglal el a korszak európai tudástérképén. Mivel 1770-ig nem létezett Magyarországon a medicina tudományának legmagasabb szintű elsajátítását szolgáló univerzitás, ezért minden hazánkban működő orvosdoktor valamely külföldi oktatási centrumban szerzett oklevéllel rendelkezett: míg a protestánsok rendszerint német, holland, valamint kisebb részt a svájci egyetemek felé orientálódtak, a katolikusok a bécsi, vagy az itáliai egyetemeket látogatták. Ez a helyzet egyfelől jelentős hátrányokat eredményezett a magyarországi tudásszervezés, a tudásközvetítés szervezeti és mediális hátterének kialakítása tekintetében (pl. tudós társaságok, szakfolyóiratok hiánya), ugyanakkor a sokfókuszú *peregrinatio medica hungarica* révén a külföldi egyetemeken tanult orvosok a korabeli Európa legkorszerűbb oktatási központjaiból hozták haza a legkülönbözőbb tudományos elméleti és módszertani koncepciókat, gyakorlati orvostani ismereteket, szakirodalmat, elősegítve ezzel heterogén tudásformák és tapasztalati anyag egyidejű adaptációját, s ezáltal a régióra jellemző sajátos gyógyítói hagyomány kialakulását.

Az orvosi tudás megszerzésének és folyamatos bővítésének ***színtereit*** tárgyaló második alfejezetben Krász L. az 1770-es évektől a magyar orvosképzésben leginkább meghatározó a – curriculumát és tankönyvprogramját tekintve közvetett göttingeni hatáselemeket felmutató – van Swieten-i reformok utáni bécsi és a bécsi mintára szervezett nagyszombati/budai/pesti orvoskari oktatás példáin keresztül illusztrálja, hogy a gyakorlat elméleteként értelmezett medicina miként, milyen utakon fordul át a tudományos kutatás igényével is összekapcsolódó elmélet gyakorlataként definiált medicinába. De ugyanígy nyomon követhető az az út is, amely az individuumot a középpontba helyező, az orvosi szemiotikai modell keretei között mozgó medicinától egyre inkább a diagnosztikus medicina eszköztárára épülő szervezett közegészségügy megjelenéséig vezet. Ebben a folyamatban kiemelt szerepet játszottak már a kortársak által is a megismerés színterének tekintett protoklinika-jellegű kórházakban – a bécsi *Uniertes Spital* és az *Allgemeines Krankenhaus* példáin keresztül bemutatott – a betegágy melletti oktatás céljaira elkülönített részlegek, a betegségek lefolyását és kimenetelét egységes

kategóriák szerint rögzítő regisztrációs technikák következetes alkalmazása. Nem kevésbé fontos a tudás elsajátítását, a *praxis clinica*-típusú kórházi betegágy mellett tartott kurzusokon elsajátított anamnézis–fizikai vizsgálat–diagnózis–terápia adott betegségre alkalmazott vizualizációját és absztrakt tartalmak memorizálását segítő demonstrációs célú anatómiai-patológiai viasz/száraz/nedves preparátum-gyűjtemények és instrumentum-kollekciók, csakúgy, mint a szakirodalmi tájékozódásnak, a humanista munkamódszerekre emlékeztető excerpálásnak egyaránt teret adó intézményi (egyetemi) és privát szakkönyvtárak.

Az **orvosi tudástermelés technológiáját** tárgyaló harmadik alfejezetben Krász L. az orvosi jelentésírás gyakorlatát állítja a középpontba. A 18. század második felében a modern állam bürokratikus szervezetirendszerének kialakítása keretében, a (köz)egészségügyi szakadminisztráció részeként a Magyar Királyság területén megjelent egészségügyi jelentés mint új episztémikus műfaj, értelmezhető minőségbiztosítási „intézmény”-ként, empirikus megismerési gyakorlatként és hálózatképzési eszközként egyaránt. A jelentések előre narratív részei és táblázatos kimutatásainak rovatai előre meghatározott szempontok szerint készültek. Ebben a megfigyelési rendszerben regisztrációs feladatokkal is megbízott ún. törvényhatósági főorvosok (*physicus/Physiker*) az időjárási és légköri viszonyok és egyéb topografikus körülmények havonkénti (járványos időszakban naponkénti) feljegyzésével, a megfigyelt rendkívüli vagy egyedi betegségek, népbetegségek, járványos megbetegedések számszerűsítésével, nozológiai besorolásával és elemzésével, fejlődésük, krízisük, lefolyásuk és kimenetelük, valamint az alkalmazott terápiás törekvések szisztematikus leírásával lényegében párhuzamos sorozatokat hoztak létre. Eme sorozatok elviekben lehetővé tették lokális szinten a jelentést készítő orvos, országos és birodalmi szinten a különböző adminisztratív grémiumok (a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztálya, a protomedicus hivatala, a bécsi és pesti egyetemek orvosi fakultásai) szakemberei és hivatalnokai számára az információk folyamatos ellenőrzését, archiválását, s ami a megismerés szempontjából a leglényegesebb, az analógiák alapján történő folyamatos összehasonlítást. Az egyes törvényhatóságokból a központi szakadminisztráció különböző hivatalaihoz beérkező táblázatokba foglalt számszerű és tematikus sorozatok egybevetése a tudásprodukciónak fontos eszközeként jelent meg: rekonstruálhatóvá váltak a betegségek közötti ok-okozati viszonyrendszerek, rokonságok, esetleges új összefonódások.

A negyedik alfejezetben a szerző azt mutatja be, milyen belső összefüggés van az egészségügyi jelentésírás gyakorlata, a jelentésekben felhalmozott adatok és információk használatai és az orvosi tudás közvetítésének és megosztásának a tárgyalt korszakban megjelenő új műfaji reprezentációi, **mediális eszköztára** között. A törvényhatósági főorvosok privát használatra szánt, a betegágy mellett tett naponkénti megfigyeléseiket rögzítő betegnaplók alapján évente egyszer az előforduló különböző karakterű betegségek képeket összegezték, narratív szöveggé formálták és/vagy a lényegi elemeket táblázatos formában sorozatokba rendezték: az így előállt tudást igyekeztek nyomtatott formában is közzétenni. Miként azt Benkő Sámuel Borsod vármegyei főorvos példája jól illusztrálja, évek praxisa alatt készített betegnapló-bejegyzései és jelentései alapanyagul szolgáltak latin és német nyelven nyomtatásban kiadott esetleírás-gyűjteményéhez, csakúgy, mint Miskolc város orvosi topográfiája megjelentetéséhez, de több esetleírást publikált Maximilian Stoll bécsi szaklapjában is. Mindezen túl több magyar nyelvű, a „közember megvilágosítása céljából” kiadott munkájával komoly szerepet vállalt a századforduló egészségügyi felvilágosításában is.

Ökonómia/agrártudományok

Az agrártudományok diszciplináris rendszerben történő elismertetése, a tudáshálózat megalapozása, valamint a modellválasztás, a modern racionális minták közvetítése tekintetében a **respublica litteraria** részét képező magyar protestáns szakírók mindenképpen meghatározó szerepet játszottak nyugat-európai tanulmányaik, szakirodalmi tájékozottságuk, illetve közvetlen regionális tapasztalataik révén. Kurucz Gy. a mintaadó protestáns országok, vagyis

Anglia és Németalföld, illetve a német fejedelemségek nevezetes tudásközpontjaival, protestáns egyetemeivel folyamatos kapcsolatot ápoló magyarországi evangélikus és református liceumaiból, kollégiumaiból kikerülő egykori diákok, pedagógiai és szakírói tevékenységét vizsgálva annak a folyamatnak rekonstruálására vállalkozott, hogy a mezőgazdasági gyakorlat, az egyes ágazatokkal összefüggő ismeretek egésze miképpen nyerhetett idővel önálló és új diszciplínaként elismerést a 18. század végétől a 19. század első évtizedeivel bezáróan. Vizsgálata során arra is rámutatott, hogy a termesztési, állattenyésztési gyakorlat javítását célzó, s a központi kormányzat támogatásával megjelenő külföldi eredetű munkákat első renden nyugat-európai protestáns egyetemeken megfordult egykori diákok, így az Utrechtben és Londonban tanult református orvos, Wessprémi István (1723–1799), vagy a szászországi egyetemeken tanult evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel (1742–1820) fordította. A szakismeretek közvetítésének magasabb szintjét a sárospataki református kollégiumban tanult Nagyváthy János (1755–1819) képviselte az első magyar nyelvű átfogó mezőgazdasági szakkönyv közreadásával, illetve a tudatos modellválasztás reprezentánsának tekinthető a debreceni református kollégium és az utrechti egyetem egykori diákja, az Angliát is felkereső Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1833). Utóbbi nemcsak magyar nyelvű mezőgazdasági szakfolyóiratokat szerkesztett, s a hatékony, bérleti rendszer keretei között működő angliai mezőgazdasági gyakorlatról írt, hanem maga is kiadott magyar nyelvű mezőgazdasági szakkönyvet, s figyelemre méltó módon Humphry Davynek (1778–1829) a korban forradalmi jelentőségű agrokémiai szakkönyvét is lefordította, illetve saját költségén közreadta.

Az agrártudományok **tudásközvetítési színtereit** vizsgálva egyértelmű bizonyítást nyert, hogy kiemelkedő jelentőségűnek tekinthető a gróf Festetics György (1755–1819) által 1797-ben alapított, felső- és alsó fokú szakképzést nyújtó mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon. A Pethe Ferenc, valamint a göttingeni egyetemen tanult szintén protestáns Asbóth János (1768–1823) által kidolgozott curriculum szerint a Festetics család birtokközpontjában, Keszthelyen működő szakképzési intézményben nemcsak az egyes ágazatok tekintetében, így a szántóföldi növénytermesztésről, állattenyésztésről, szőlőművelésről, élelmiszerfeldolgozásról stb. szerezhettek korszerű ismereteket a Georgikon hallgatói, hanem az alapító tudatos szakkönyvtári fejlesztési törekvésének köszönhetően a tanárok határozottan támaszkodhattak a korszak elismert nyugat-európai szakíróinak műveire. Az angliai termesztési, állattenyésztési gyakorlatot bemutató munkák mellett a göttingeni egyetem különböző kiadványai, egyebek mellett a *Georgia Augusta* technológia professzora, Johann Beckmann (1739–1811) művei is rendelkezésre álltak. A szakismeretek elsajátításának másik fontos színterét jelentette a Georgikon tangazdasága, ahol a hallgatók növénytermesztési eljárások, illetve kísérletek szempontjából, valamint állattartási, állattenyésztési, vagy éppen szőlő- és gyümölcstermesztés, ampelológia, gazdasági építészet stb. terén szembesíthették elméleti tudásukat a tényleges gyakorlattal. A kutatások mindamelllett arra is rávilágítottak, hogy Festetics tudatosan épített a tanárok nyugat-európai kapcsolatrendszerére, amiről a Festetics birtokok központi birtokigazgatási testületének, a *Directiónak* az ügyiratai is tanúskodnak. A fellelhető iratanyagok alapján megállapítható, hogy Festetics, illetve egyes georgikoni tanárok a göttingeni egyetem professzoraival éppen úgy kapcsolatban álltak, mint Albrecht Thaerrel (1752–1828), az angliai mezőgazdasági gyakorlat elismert kontinentális közvetítőjével. Mindemelllett a közvetlen gyakorlati tapasztalatszerzés, illetve a tudásközvetítés szempontjából szintén nem elhanyagolható jelentőségűnek tekinthető az egyes georgikoni hallgatók, illetve tanárok tanulmányútjait dokumentáló iratanyagok együttese. Az utazást megelőzően kiadott instrukciók, útvonaltervek valamint a rendszeres jelentések sora igazolja, hogy Festetics tisztában volt a tanulmányutak jelentőségével, de ugyanígy komoly hangsúlyt fektetett arra, hogy a Georgikonról időről időre híradások vagy részletes beszámolók jelenjenek meg német folyóiratokban és hírlapokban.

A tényleges **tudástermelési folyamat vizsgálata** vonatkozásában Kurucz Gy. kutatásai egyértelműen rámutattak arra a tényre, hogy az alapító fia, gróf Festetics László (1785–1846) a korszerű agrárgazdasági, termesztéstechnikai, állattenyésztési, kertészeti stb. ismeretek megszerzése érdekében apja koncepciójának, szellemi hagyatékának méltó örököse volt. A francia háborúk lezárását követően tágabb tapasztalati térhez segítette hozzá Gerics Pál (1792–1868) orvost, állatorvost, valamint Lehrmann József (1792–1845) kertészt, borászati szakembert, midőn 1820-ban ötéves nyugat-európai agrártechnológiai tanulmányútra küldte a Georgikon két tanárát. Az utazást megelőzően kiadott instrukciók nemcsak részletesen rendelkeztek az útvonallról, a tudásáramlás szempontjából kiemelkedőnek tekintett intézmények és személyek felkereséséről, közelebbről a tényleges útvonallról és ütemezésről, piackutatási teendőkről, a jelentősnek ítélt szakmunkák és eszközök, modellek beszerzéséről, hanem szigorúan megszabták az adott tapasztalati térben szerzett ismeretek rögzítésének mikéntjét. A német nyelvű instrukciók vizsgálata alapján egyértelműen bizonyítható, hogy a konkrét technológiai eljárások lejegyzésének és közvetítésének módja, a jelentések, a rendszeres útinapló, majd pedig a meghatározott időközönként történő átfogó beszámolók továbbítási kötelezettsége a tudomány technológiai gyakorlatot és életminőséget javító szerepének felismeréséről tanúskodik.

A tudásáramlás **mediális sajátosságainak** vizsgálata tekintetében Kurucz Gy. az agrártechnológiai utazás eredményeinek rögzítése és közvetítése szempontjából kiemelkedő jelentőségű iratanyagot hátrahagyó Gerics Pál és Lehrmann József tevékenységét tárta fel és elemezte a rendelkezésre álló különböző részjelentések, átfogó beszámolók, valamint a két georgikoni tanár átdolgozott útinaplói alapján. Ez utóbbi szempont azért is figyelemre méltó, hiszen évekkel később, a konkrét tapasztalati tértől eltávolodva, adott esetben egy-egy jelenség, technológiai folyamat leírását már szakirodalmi összevetés, az újabb technológiai eljárások és tapasztalatok alapján írták le és értelmezték. Az átdolgozott naplók további, rendkívül fontos szociokulturális dimenziókról is vallanak, s amint arra Kurucz Gy. kutatásai rámutatnak, a két georgikoni tanár a látott agrártechnológiai gyakorlatok, tudományos kísérletek, a küldetésük szempontjából fontosnak ítélt személyekkel történt találkozások tárgyszerű, elfogulatlan megörökítésére, interpretációjára tettek kísérletet.

5. Monográfia

2020-ban jelent meg *"Kedves Hazámfiak, mozdulni kell..."* címmel Kurucz Gy. *Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején* című gazdagon illusztrált, 18 ív terjedelmű monográfiája, amelyben az ökonómia/agrártudományok magyarországi, a keszthelyi Georgikon alapításához köthető instrumentalizációjának folyamatát mutatja be.

A monográfiát lásd:

https://drive.google.com/file/d/1B9FvK79wwwGGoIHAAtCcRt6EH94PLIZ_E/view

IV. DOKTORI DISSZERTÁCIÓK

1. A 2018. szeptember 27-én védte meg Bodnár-Király Tibor *Államleírás és statisztika a 18–19. század fordulójának magyarországi eszméletörténetében: Politica és diszciplinárizálódás a felvilágosodás tudományosságában* című, Krász Lilla témavezetésével készült PhD disszertációját. A disszertáció legfontosabb hozzájárulása a kutatáshoz a statisztika fogalom tisztázásában és a következő három megállapításban foglalható össze:

1.) A statisztika a 18. század során egy több oldalról motivált (állam, civil társadalom, tudományosság) fejlődéscentrikus diskurzus részét képezte, amelyben az állami abszolutizmus egyre nagyobb szerepet kapott. A formálódó államtudományos diszciplínák között a statisztika, mint empirikus-enciklopédikus tudásforma, több szempontból is háttérbe szorult az állampolitika irányát meghatározó jóléti

utilitarizmussal és az azt kiszolgáló ismeretekkel (kameralista tárgyak, *Polizeiwissenschaft*) szemben.

2.) A statisztika államtudománnyá válása nemcsak egy genetikus államformálódási folyamat következményeként, hanem a felvilágosodás tudományos kultúrájának melléktermékeként is felfogható. A szakirodalomban gyakran hangsúlyozott tökéletlen működése a statisztikának tehát pont annak a kutatási projektben követett megközelítés szükségességére világított rá, amely az államtudományos (politikai) identitás mellett képes volt értelmezni a statisztika korabeli tudáskultúrával (történelem, földrajz) való szoros kapcsolatát.

3.) A doktori értekezés legnagyobb hozadékanak a kétkomponensű statisztika-fogalom kidolgozása tekinthető. Ennek előnye, hogy nemcsak a döntően németnyelvű szakirodalom eredményeivel marad kompatibilis, de a kelet-közép európai (magyarországi) fejlődés sajátosságaira is nyitott marad. A statisztika kétkomponensű fogalma egyúttal annak a tézisnek az igazolását jelentette, miszerint a statisztika a 18. század során nem szakadt el teljesen a kora újkori államleírás (*notitia rerum publicarum*) hagyományától. Fejlődését éppen ezért még az előbbiben hangsúlyos szerepet játszó történelem és geográfia tudásterületei éppen annyira befolyásolták, mint az állami modernizáció, az államépítés vagy az állami centralizáció és bürokratizáció folyamatai.

2. 2021. szeptember 20-án védte meg projektünk hallgatói munkát végző tagja **Kovács Janka: A lélek betegségeinek reprezentációi a magyarországi tudományosságban, 1750–1830** című, Krász Lilla témavezetésével készült PhD disszertációját. A disszertáció a magyarországi lélektudományos diskurzus, illetve az intézményesítési kísérletek korai, 1750 és 1830 közötti szakaszát tárja fel különböző műfajú, igen széles merítésben feltárt forráskorpuszra (tanrendek, előadásjegyzetek, tankönyvek, disszertációk, kórtörténetek, kórházi rendtartások, betegfelvételi könyvek, orvosi topográfiák, város- és útleírások, kórház- és tébolydalírások, sajtóbeszámolók, gyógyszereskönyvek, receptek) alapozva.

A disszertációt lásd:

<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61855>

V. HALLGATÓI MUNKA

A projekt teljes futamideje alatt Kovács Janka PhD-hallgatóként vett részt a munkában (fordítási feladatok, digitális forráskiadvány tegelési munkálatai). 2020-tól Szentkereszti Máté botanikatörténettel foglalkozó MA-hallgató végzett tegelési munkákat.

VI. A KUTATÁS EREDMÉNYEI SZÁMOKBAN

2. Táblázat

A táblázat számszerűsítve tartalmazza a projekt futamideje alatt (beleszámítva a 2020. október – 2022. április 30. közötti meghosszabbítás időszakát) papíralapon és/vagy online publikált valamennyi, a projekt tematikájához kapcsolódó, összesen **126 közleményt** a publikációk típusa szerinti megoszlásban, amelyek közül **71** esetben került feltüntetésre az NKFIH támogatás.

(A táblázat adatai értelemszerűen nem tartalmazzák a 2022 őszén papíralapon és open access formában egyaránt megjelenő két angol-német nyelvű workshop-kötetet és az azokban szereplő tanulmányokat, valamint a szintén 2022 őszén magyar és angol nyelven kiadásra kerülő szintéziskötet.)

	ÖSSZES KÖZLEMÉNY			NKFIH TÁMOGATÁS FELTÜNTETÉSÉVEL		
	magyar nyelven / magyar kiadásban	idegen nyelven/ magyar kiadásban	idegen nyelven / külföldi kiadásban	magyar nyelven / magyar kiadásban	idegen nyelven/ magyar kiadásban	idegen nyelven / külföldi kiadásban
könyv	1			1		
szerkesztett könyv	2	4	2	1		
folyóiratcikk	34	3	2	23	2	
könyvfejezet	31	17	20	17	12	8
konferencia közlemény	2			2		
online forráskiadvány	1	1		1	1	
disszertáció	1			1		
egyéb (recenzió)	1	3	1	1	1	
ÖSSZESEN	73	28	25	47	16	8

3. Táblázat

A projekt keretében hazai és nemzetközi fórumokon tartott előadások (az előadások mindegyikén elhangzott a projektre való hivatkozás)

KONFERENCIA TÍPUSA	MEGTARTOTT ELŐADÁSOK SZÁMA
Magyarországi konferencia / workshop	40
Magyarországon szervezett nemzetközi konferencia / workshop	22
Külföldön szervezett nemzetközi konferencia	20
Meghívott előadóként magyarországi közintézményben	12
Meghívott előadóként külföldi közintézményben	5
ÖSSZESEN	99